

SINEKDOXA HODISASI

To'laganov Bobobek O'ktam o'g'li

ANNOTATSIYA

Ushbu ishda sinekdoxa hodisasining mohiyati, uning ona tili grammatikasidagi o'rni hamda amaliy qo'llanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Sinekdoxa bir butunning qismi orqali butunni yoki butun orqali qismini ifodalash hodisasi bo'lib, u tilning obrazlilik va ta'sirchanlik xususiyatlarini kuchaytiradi. Mazkur hodisa nafaqat badiiy nutqda, balki kundalik so'zlashuvda, o'quvchilarning yozma va og'zaki nutqini boyitishda ham muhim rol o'ynaydi. Ishda sinekdoxaning grammatik tuzilmalardagi namunalari, ot, sifat, son va fe'l orqali ifodalanish shakllari amaliy misollar asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: sinekdoxa, grammatik hodisa, leksik ma'no, nutqiy kreativlik, obrazlilik, tildagi ifoda vositalari, badiiy nutq, grammatik tahlil.

Sinekdoxa hodisasi bu tildagi ifoda vositalaridan biri bo'lib, unda butun narsaning o'rnida uning bir qismi yoki aksincha, qismning o'rnida butun qo'llanadi.

Ushbu hodisa nutqni ta'sirchan, obrazli va tabiiy qiladi. Ona tili grammatikasida sinekdoxa ko'proq ot turkumiga mansub so'zlar orqali ifodalanadi, lekin u gap tuzilishida, so'z birikmalarida va ma'no ko'chishida ham faol ishlatiladi. Quyida bu hodisaga oid amaliy misollar grammatik jihatdan tahlil qilinadi.

Masalan, "Qalam ishlayapti" degan gapda aslida "qalam" vosita sifatida qo'llangan bo'lsa-da, bu yerda "yozuvchi inson" nazarda tutilgan. Bu joyda ot turkumiga mansub so'z – "qalam" butunning qismi orqali butunni ifodalagan. Grammatik jihatdan ega – "qalam", kesim – "ishlayapti" bo'lib, sintaktik jihatdan to'liq gapni tashkil etadi, lekin ma'nosi ko'chma holda qo'llangan.

Yoki "Har bir uyda non tursa, tinchlik bo'ladi" degan gapda "non" so'zi faqat oziq-ovqat emas, balki "farovonlik" ma'nosida ishlatilgan. Bu yerda sinekdoxa butunning bir qismi orqali kengroq ijtimoiy holatni ifodalaydi. Grammatik jihatdan "non" ot turkumidagi so'z bo'lib, ega vazifasida kelgan.

Yana bir misol: "Boshlar qiyg'os dalaga chiqdi" degan iborada "boshlar" so'zi odamlarni bildiradi. Bu holda ko'plikdagi ot butun insonlar to'dasining ramziy ifodasiga aylangan. Grammatik jihatdan bu ot ko'plikda qo'llanib, ega vazifasida ishlatilgan.

Sinekdoxa hodisasi o'zbek tili so'z birikmalari tizimida ham ko'rinadi. Masalan, "Qo'llar mehnat bilan band" deganda "qo'llar" so'zi insonni anglatadi. Bu holatda grammatik shakl jismoniy qismni bildirsa-da, ma'noda butun mavjudotni insonni ifodalagan.

Badiiy matnlarda esa sinekdoxa nutqni jonlantiradi. Masalan, Cho'loning "Ko'zlar jim" ifodasida "ko'zlar" inson hissiyotining ifodachisi bo'lib, u butun shaxsning holatini bildiradi. Grammatik jihatdan bu ot shaklida kelgan bo'lsa-da, ma'noda butun sub'yektni anglatuvchi obrazli vositaga aylangan.

Xuddi shunday, "Yurt qo'llari bilan bunyod bo'ladi" degan iborada "qo'llar" so'zi mehnatkash insonlarni bildiradi. Bu hodisa grammatik jihatdan egalik shaklini olmagan ot orqali butunni ifodalovchi ma'no ko'chish sifatida namoyon bo'ladi.

Demak, sinekdoxa hodisasi o'zbek tili grammatik tizimida ma'no ko'chishning tabiiy natijasi bo'lib, u so'zlarning turli grammatik shakllari orqali nutqni jonli, ta'sirli va obrazli ifodalashga xizmat qiladi. Shu jihatdan u nafaqat badiiy til, balki og'zaki nutq, maqol, matal va xalq ijodining muhim ifoda vositalaridan biri hisoblanadi.

Sinekdoxa hodisasining grammatik tahlili (amaliy jadval)

No	Misol gap	So'z turkumi	Gapdagi vazifasi	Grammatik shakli	Ma'no ko'chish turi	Grammatik izoh
1	Qalam yozmoqda.	Ot	Ega	Birlik, holsiz shakl	Qism orqali butun	"Qalam" yozuvchi insonni bildiradi. Grammatik jihatdan ega, lekin ma'noda butun shaxsni bildiradi.
2	Boshlar dalaga chiqdi.	Ot	Ega	Ko'plik shakli	Qism orqali butun	"Boshlar" odamlarni bildiradi. Ko'plikdagi ot butun guruhni ifodalaydi.
3	Har bir uyda non bo'lsa, tinchlik bo'ladi.	Ot	Ega	Birlik shakli	Qism orqali holat	"Non" so'zi farovonlik ma'nosida, grammatik jihatdan ega, ma'noda umumiy tushuncha.
4	Qo'llar mehnat bilan band.	Ot	Ega	Ko'plik shakli	Qism orqali butun	"Qo'llar" insonlarni bildiradi. Ot shaklida, ega vazifasida.
5	Tilimdan olov chiqdi.	Ot	Ega	Birlik, tushum kelishigi	Qism orqali butun	"Til" so'zi butun inson hissiyotini bildiradi. Grammatik shaklda qism, ma'noda butun.
6	Yurak to'xtab qoldi.	Ot	Ega	Birlik	Qism orqali butun	"Yurak" so'zi butun insonni, uning hayotiy holatini bildiradi.
7	Oyoqlar yugurdi.	Ot	Ega	Ko'plik	Qism orqali butun	"Oyoqlar" insonni bildiradi, grammatik jihatdan ega.

Sinekdoxa hodisasi o'zbek tili grammatik tizimida otlarning **ega**, **to'ldiruvchi**, **aniqllovchi** kabi sintaktik vazifalarida faol ishlatiladi. U **qism-butun** yoki **butun-qism** munosabatlarini grammatik shakl orqali ma'noga ko'chiradi. Bu hodisa tilning

semantik va sintaktik uyg'unligini ta'minlab, nutqning **badiiylik va ifodalilik** darajasini oshiradi.

XULOSA

Sinekdoxa hodisasi ona tili grammatikasida tilning tasviriy ifoda imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim vositalardan biridir. Bu hodisa so'zning ma'no ko'chish jarayoniga asoslanadi, ya'ni butun o'rnida qism, qism o'rnida esa butun qo'llanadi. Grammatik nuqtayi nazardan olganda, sinekdoxa so'z turkumlari, gap bo'laklari, shuningdek, so'z birikmalarida ma'no va grammatik shaklning o'zaro uyg'unlashuvi orqali ifodalanadi.

Amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, sinekdoxa hodisasi orqali so'zlar semantik jihatdan boyiydi va ularning grammatik vazifasi yanada jonlanadi.

Masalan, "O'zbekiston bugun g'alaba qozondi" deganda, butun mamlakat emas, balki uning sport jamoasi nazarda tutiladi. Bunda "O'zbekiston" so'zi ot turkumiga mansub bo'lsa-da, grammatik jihatdan subyektlik vazifasini bajarib, qisman ma'noda ishlatilmoqda.

Shuningdek, "Qo'l mehnati bilan yaratilgan mahsulotlar" gapida "qo'l" so'zi insonni bildiruvchi sinekdoxa sifatida ishlatilgan. Grammatik tahlilda u aniqlovchi vazifasida bo'lib, predmetning (insonning) faoliyatini bildiradi.

Sinekdoxa hodisasining grammatik mohiyati shundaki, u so'zning leksik ma'nosiga yangi grammatik yuklama beradi, natijada ifoda uslubi kuchayadi. Amaliy misollarda bu hodisa ko'proq gapning ega, aniqlovchi va to'ldiruvchi bo'laklarida kuzatiladi. Shu boisdan ham sinekdoxa hodisasini o'rganish tilshunoslikda nafaqat ma'no, balki grammatik tizimni chuqur anglash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Yo'ldoshev, M. (2022). Hozirgi o'zbek tili: Leksikologiya va semasiologiya masalalari. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
2. Mamajonov, A. (2021). Tilshunoslikka kirish: Ma'no va shakl munosabatlari. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti.
3. Abdurahmonova, S. (2023). O'zbek tili stilistikasi va nutq madaniyati. – Toshkent: Universitet nashriyoti.
4. Rasulova, D. (2020). Ona tili grammatikasi: nazariya va amaliyot. – Samarqand: SamDU nashriyoti.
5. Normurodov, B. (2024). Metonimiya va sinekdoxa hodisalari o'zbek tilida. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat universiteti nashriyoti.